

“ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา”: สุนทรภู่กับการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในนิราศอิเหนา

กิริติ ธนะไชย

บทคัดย่อ

นิราศอิเหนาเป็นวรรณคดีนิราศที่ไม่ปรากฏตัวตนของกวีในตัวบท มีการพรรณนาความที่ช่วยให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครเอกในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมากยิ่งขึ้น วิธีสร้างอารมณ์สะท้อนใจในวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วยการกล่าวถึงเวลา การเปลี่ยนผ่านของเวลา การพรรณนาสถานที่ ฉาก และบรรยากาศ นอกจากนี้ กวียังใช้ขนบวรรณศิลป์ที่ปรากฏในวรรณคดีนิราศมาสื่ออารมณ์โศกได้อย่างแยบคาย ทั้งการยกย่องความดีความงามของนาง การเดินทาง และการเชื่อมโยงธรรมชาติกับความรู้สึกของผู้พลัดพรากจากความรัก **นิราศอิเหนา** แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เข้าใจธรรมชาติของชีวิตและธรรมชาติอารมณ์ของมนุษย์ เรื่องความรักและความลุ่มหลงในความรักได้เป็นอย่างดี และยังสอดคล้องกับ “สาร” สำคัญที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนา ฉบับพระราชนิพนธ์ด้วย

Abstract

Nirat Inao is a work in the *nirat* genre in which the poet does not figure as a central character. The poetic description in the work clarifies the emotion of the protagonist in *Inao*, the play by King Rama II. The emotive devices used in *Nirat Inao* are descriptions of time and the changes wrought by time and descriptions of places, settings, and atmospheres. Furthermore, the poet subtly expresses the tragic by exploiting the literary conventions of the *nirat* genre: praising the merits of a beloved woman, a journey, and the linking of nature and the feeling of separation from the beloved. *Nirat Inao* shows that Sunthorn Phu, the poet, understood well the nature of life and of the human emotions of love and passion, and its major themes are consistent with those *Inao*, the play by King Rama II.

ความนำ

นิราศอิเหนาเป็นงานนิพนธ์เรื่องหนึ่งของสุนทรภู่ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2548: 284) มีลักษณะเด่นที่ไม่ได้กล่าวถึงความเป็นไปของกวีดังเช่นที่ปรากฏในนิราศเรื่องอื่นๆ แต่ได้นำช่วงชีวิตของตัวละครเอกในวรรณคดีเรื่องสำคัญคืออิเหนามาสร้างสรรค์ได้อย่างน่าสนใจโดยเฉพาะการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกเมื่อต้องจำพราหมณ์รักคือบุษบา

ผู้เขียนเห็นว่าการที่สุนทรภู่เลือกที่จะนำเรื่องราวของอิเหนามาถ่ายทอดจนทำให้**นิราศอิเหนา** แตกต่างกับนิราศเรื่องอื่นนั้นน่าจะสะท้อนนัยสำคัญหลายประการ ที่น่าสนใจนอกจากบทละครเรื่องอิเหนาจะเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญซึ่งเป็นที่ยุติกันดีตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายแล้ว ชีวิต อารมณ์ และความรู้สึก โดยเฉพาะด้านความรักของอิเหนายังน่าจะสร้างอารมณ์สะท้อนใจให้แก่สุนทรภู่ อยู่ไม่น้อย จนอาจแต่งนิราศเรื่องนี้ขึ้นเพื่อขยายความโศกเศร้าอย่างต่อเนื่องของอิเหนาให้เป็นที่ประจักษ์ และแสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ตอนหนึ่งของเรื่องมีความสำคัญเพียงพอที่จะยืนยันว่าอิเหนาไม่อาจตัดใจจากบุษบาได้อย่างแน่นอน เหตุผลของการขยายเนื้อความอาจเกี่ยวข้องกับที่วรรณคดีเรื่องอิเหนาฉบับบทละครในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพรรณนาความไว้เพียงสั้นๆ ซึ่งน่าจะให้เหมาะสมสำหรับนำไปเล่นละคร

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาทั้งความสัมพันธ์ของ**นิราศอิเหนา**กับบทละครในเรื่องอิเหนา และความสำคัญของการสร้างอารมณ์สะท้อนใจใน**นิราศอิเหนา** เพื่อแสดงให้เห็นความน่าสนใจของ**นิราศอิเหนา**อีกด้านหนึ่งและสะท้อนความรอบรู้ของสุนทรภู่ที่มีอยู่อย่างไม่จำกัด

วัตถุประสงค์

1. เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง**นิราศอิเหนา**กับบทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2. เพื่อวิเคราะห์การสร้างอารมณ์สะท้อนใจใน**นิราศอิเหนา**
3. เพื่อแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เข้าใจธรรมชาติของชีวิตและธรรมชาติอารมณ์ของมนุษย์เป็นอย่างดี

สมมติฐาน

1. **นิราศอิเหนา**มีการพรรณนาความที่ช่วยให้เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครเอกในบทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมากยิ่งขึ้นและต่อเนื่อง
2. **นิราศอิเหนา**มีวิธีสร้างอารมณ์สะท้อนใจด้วยการกล่าวถึงเวลา การเปลี่ยนผ่านของเวลา การพรรณนาสถานที่ ฉาก และบรรยากาศ
3. **นิราศอิเหนา**สะท้อนว่าสุนทรภู่เข้าใจธรรมชาติของชีวิตและอารมณ์ของมนุษย์เป็นอย่างดี

วิธีการวิจัย

1. ศึกษาเปรียบเทียบนิราศอิเหนากับบทละครเรื่องอิเหนา ฉบับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
2. วิเคราะห์วิธีการใช้ภาษาสร้างอารมณ์สะท้อนใจและความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (text) กับธรรมชาติและชีวิตมนุษย์

ผลการวิจัย

“พระพวยพาดนองเกี่ยวล่องลอย”: เหตุการณ์สำคัญจาก “บทละคร” ถึง “นิราศ”

บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ไพเราะเหมาะสำหรับอ่านอันนำไปสู่ความเป็นวรรณคดีแบบฉบับสำหรับพระนคร และให้เหมาะสมเมื่อนำไปแสดงละครใน (จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา, 2546: 39) ความมุ่งหมายเหล่านี้จึงไม่อาจเอื้อให้กวีพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างละเอียดและยืดเยื้อยาวนานนัก

ส่วนวรรณคดีนิราศ มีลักษณะสำคัญคือการพรรณนาคร่ำครวญถึงผู้เป็นที่รักเนื่องจากการพลัดพรากจากกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง อาจเป็นจริงหรือสมมติขึ้นก็ได้ ในขนบวรรณคดีไทย “ผู้คร่ำครวญ” ในนิราศส่วนใหญ่เป็นบุรุษที่ครวญถึงหญิงคนรัก อารมณ์โศกของวรรณคดีประเภทนี้เชื่อมโยงกับธรรมชาติ การเดินทาง และความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา โดยกวีผูกความเศร้าไว้กับสรรพสิ่งผ่านภาษาอังกฤษดงาม ประณีต โลกทัศน์ของกวีที่ปรากฏในวรรณคดีนิราศแม้จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องความรัก แต่หากพิจารณาให้ละเอียดลึกซึ้งจะเห็นโลกทัศน์ด้านอื่นที่ซ่อนอยู่อย่างแนบเนียนด้วยโดยเฉพาะการพิจารณาธรรมชาติและชีวิต

เรื่องราวที่เกี่ยวกับความพลัดพรากระหว่างอิเหนากับบุษบาที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนานั้น มีจุดสำคัญอยู่ที่อิเหนากล่าวตำหนิบุษบาทั้งที่ยังไม่ได้พบกันและหันกลับมารักหลังจากได้พบบุษบาแล้ว ทำให้องค์ปะตาระกาหลาพิโรธและกำหนดให้อิเหนาต้องมะงุมมะงาหราติดตามหาบุษบานับสิบปี วิธีการที่ทำให้ตัวละครทั้ง 2 คนต้องพลัดพรากจากกันก็คือการดลบันดาลให้เกิดพายุใหญ่หอบบุษบาไป

เหตุการณ์ตอน “ลมหอบ” ในวรรณคดีเรื่องอิเหนาเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินโครงเรื่องย่อยต่อไปอีกอย่างยืดเยื้อ และแสดงให้เห็นความเก่งกล้าสามารถของตัวละครเอกทั้งอิเหนาและบุษบา หรืออุณากรรณให้ปรากฏชัดขึ้นในเงื่อนไขของการเดินทางตามหาบุคคลผู้เป็นที่รัก

นอกจากนี้ เหตุการณ์ดังกล่าวยังสะท้อนความโศกเศร้าของอิเหนาที่ต้องจำพรากบุษบาไปตั้งท้องคักวีทรงพรณนาพฤติกรรมและความรู้สึกไวดังนี้

เมื่อนั้น
สลบลงข้างองค์วิยะดา

พระโณมยงทรงโหม่นัสสา
ปูนตาเข้าประคองพระองค์ไว้
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2528ก: 72)

เมื่อนั้น
พี่น้องแล้วทรงโศกา
ปานจะนี้จะอยู่แห่งใด
หรือเทวาพาน้องไปชมเขย
สองกรพระซ้อนอุรารำ
ได้สมน้องแต่สองราตรี
พระยิ่งเศร้าสร้อยละห้อยหา
แต่ครวญคร่ำกำสรดระทดใจ

พระสุริยวงศ์สอญแดทวา
โอ้แก้วแววตาของเรียมเอ๋ย
ทำไฉนจึงจะรู้ระอกเอ๋ย
ใครเลยจะบอกเหตุร้ายดี
ชะรอยเวรกรรมของพี่
หรือมีมารศรีมาจากไป
จะสงเสวยโภชนากิหาไม่
ละอื่นให้โศกาจาบัลย์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2528ก: 76)

ความโศกเศร้าของอิเหนาเป็นความโศกเศร้าอันเกิดจากการพลัดพรากบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นทุกข์โหม่นัสที่บังเกิดหลังจากสุขโสมนัสอย่างเต็มเปี่ยม ความปรีดีเปรมเกษมสุขของอิเหนาก็คือการได้ครอบครองบุษบาสมความปรารถนา เมื่อต้องสูญเสียไปตามประสาผู้ที่ “เป็นคนดื้อดึง ถือเอาแต่ใจตัวเองเป็นใหญ่” (บัวงาม อรรถพันธ์, 2517: 94) จึงน่าจะสร้างอารมณ์วิไลหา ท่วงทวน และนำไปสู่การตัดสินใจตามหาโดยไม่แยแสและใส่ใจกับเวลา สถานที่ และบุคคลที่อยู่ข้างหลัง

ด้วยความแพร่หลายของวรรณคดีเรื่องอิเหนาซึ่งทราบกันดีว่ามีปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย กอปรกับความไพเราะของเรื่องอิเหนาฉบับพระราชนิพนธ์ ทั้งหมดนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความประทับใจให้แก่สุนทรภู่ และเป็นแรงบันดาลใจที่จะสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้อีกสำนวนหนึ่งโดยใช้ลีลาของนิราศเป็นสำคัญ

เหตุการณ์สำคัญใน**นิราศอิเหนา**จับความตั้งแต่ที่อิเหนาทรงทราบว่าบุษบาถูกลมหายไป ทรงคร่ำครวญ และสงสัยว่าอาจมีเหตุตามาลักตัวบุษบา เมื่ออิเหนาประทับในที่ต่างๆ เช่นในห้องบรรทม สวน และระหว่างเดินทางตามหาที่รำพันความถึงบุษบาโดยตลอด และได้อธิษฐานให้ได้พบบุษบาอีกในชาติหน้าก่อนตัดสินพระทัยออกบวช

นิราศอิเหนาจึงเป็น “ถ้อยถวิลหา” ของอิเหนาที่ทำให้ผู้อ่านประจักษ์ถึงความรักความอาลัยอย่างหาที่สุดมิได้ เป็นภาพฉายดวงใจที่ “นิราศร้างห่างเหินหา” และเป็น**วรรณคดีนิราศ**ที่ขยายสารแห่งอารมณ์โศกของตัวละครเอกในบทละครได้อย่างสุดซึ้งจริงใจ

ปรัมปราคติแห่งอารมณ์โศก: การสร้างอารมณ์สะเทือนใจในนิราศอิเหนา

ปรัมปราคติแห่งอารมณ์โศก (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2543: 53-54) หรืออารมณ์โศกอันเป็นขนบวรรณศิลป์ที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในกระบวนการสร้างเสพวรรณคดีไทย กล่าวได้ว่าบทพรรณนาความรูปแบบนี้มีปริมาณมากที่สุดเมื่อเทียบกับบทที่มีเนื้อความอื่นๆ เราจึงสามารถกล่าวได้ว่าอารมณ์รักอารมณ์โศกนับเป็นแก่นสำคัญของวรรณคดีไทย และกวีสามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจตามสภาวะการณ์ของเรื่องได้อย่างซาบซึ้งผ่านลีลาวรรณศิลป์ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต และสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2542: 177)

ปรัมปราคติของการพรรณนาอารมณ์โศกใน*นิราศอิเหนา* สื่อผ่านสัญลักษณ์แห่งความเศร้าที่ตัวละครเอกในวรรณคดีเรื่องอิเหนาค้นเคยและผ่านพบร่วมกัน เมื่อผู้อ่าน “ย่อง” ตามความรู้สึกของอิเหนาไปเจียบๆ จะเห็นได้ว่าทั้งเวลา สถานที่ จาก บรรยากาศ และวัตถุสิ่งของล้วนแล้วแต่ดึงดูดผู้อ่านเข้าไปสู่วังวนแห่งความเศร้าโศกอาลัยของเจ้าชายผู้สูญเสียทั้งสิ้น

ด้านเวลา นิราศเรื่องนี้เริ่มเรื่องขึ้นในยามสนธยาซึ่งน้ำค้างกำลังจะพร่างพรम เวลาเย็นหรือยามที่พระอาทิตย์กำลังจะตกดิน เป็นสัญลักษณ์ของการเคลื่อนเข้าสู่ค่ำคืนที่มีมิติ รอยต่อระหว่างวันและคืนเป็นขนบนิยมในการพรรณนาความกำสรวลเศร้าของตัวละครในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง บรรยากาศที่หม่นมัวทำให้ผู้อ่านนำประสบการณ์ของตัวเองไปเปรียบเทียบกับ ความพลัดพรากจากคนรักในเวลาและบรรยากาศเช่นนี้ย่อมสร้างความระทมทุกข์ให้ผู้อ่านเป็นสามัญ

วิธีที่มักนิยมกันอีกประการหนึ่งในการสร้างอารมณ์โศกซึ่งเกิดจากการสูญเสียผู้เป็นที่รักนั้นคือการอ้างถึงเทวดาบนสวรรค์ สุนทรภู่ก็ใช้การเอ่ยอ้างว่าทวยเทพดังกล่าวนางไปซ่อนไว้เช่นกัน ดังความว่า

หรือเทวัญขึ้นฟ้ามาพาน้อง	ไปไว้ห้องช่องสวรรค์ที่ชั้นไหน
แม่น้องน้อยลอยถึงขั้นตริงค์ตรัย	สทสนันจะช่วยเหลือรับประคับประคอง
หรือไปปะพระอาทิตย์พิศวาส	ไปร่วมอาสน์เวชยันต์ผืนผยอง
หรือเมขลาพาชวนนวลละออง	เที่ยวลอยล่องเลียบบฟ้าพามสาคร

(สุนทรภู่, 2543: 221)

อันเป็นการยกย่องให้เกียรตินางผู้เป็นที่รักอยู่ในที่ด้วยว่าเทพเทวัญบนชั้นฟ้าคงจะเห็นค่าความงามความดีของนางจึงได้ “มาพาน้อง” ไปไว้ที่ “ช่องสวรรค์” ในวรรณคดีเรื่องอิเหนา เราเห็นพ้องต้องกันว่าบุษยามีพร้อมทั้งความงามและความดี การ “ลอยถึงขั้นตริงค์ตรัย” ของบุษบาตามความคิดของอิเหนาในนิราศแม้จะสะท้อนให้เห็นความอาลัยหา แต่ก็เจือไปด้วยการยกย่องสูงสุด คิดแต่สิ่งดีและเป็นมงคลต่อคู่รักทั้งสิ้น

ห้องบรรทมดูเหมือนว่าจะเป็นสถานที่ที่เป็นส่วนตัวที่สุดของคูรัก “ความเป็นส่วนตัว” ดังกล่าวคลุมความทั้งการเป็นสถานที่ที่คูรักใช้เวลาด้วยกัน และการเป็น “อาณาเขต” ที่ผู้อื่นมีอาจล่วงล้ำ กล่าวความทรงจำที่อุบัติขึ้นในห้องดังกล่าวจึงโยงใจผูกพันถึงรสเสน่ห์ทั้งทางกายและทางใจ พันทนาการดังกล่าวจะย้อนกลับมาทำร้ายผู้เป็นเจ้าของห้องก็ต่อเมื่อเกิดการพลัดพรากจากกันไป

ใน*นิราศอิเหนา* การ “ฝันวิโยคโศกเศร้าเข้าในท้อง” จึงเป็นไปได้ ทั้งการกลับเข้าไปหาอดีตที่เปี่ยมสุข และตอกย้ำปัจจุบันที่เต็มทุกข์ เพราะแทนบรรทม ยี่งู และเขนยที่หนุนนอนต่างบรรจุน้ำความทรงจำแห่งรัก เอาไว้ทั้งสิ้น ดังนั้น การที่อิเหนาคร่ำครวญถึง “ผัสสะ” แห่งรักหลายครั้ง และในบางครั้งแทบจะควบคุมตัวเองไม่ได้ ดังเช่น

ไอ้อกเอ๋ยเคยอุ้มละมุนละม่อม	เคยโอบกอดอ่อนตามไม่ห้ามหวง
ยังเคลิ้มเคลื่นเช่นปทุมกระพุ่มพวง	เคยแนบทรวงไสยาสน์ไม่คลาดคลาย
จนเคลิ้มองค์หลงเขยเขนยหนุน	ถนอนอุ้มแอบประโลมว่าโฉมฉาย
ครันรู้สึกดีก็ตื่นสะอื้นอาย	แสนเสียดายสุดจะคืนสิ้นชีวิต

(สุนทรภู่, 2543: 222-223)

ยืนยันว่า “ฉาก” ในห้องส่วนตัวคืออาณาเขตพิศวาสที่เจ้าของห้องสามารถปลดปล่อยได้ทั้งความสุขและความทุกข์อย่างไม่รู้สิ้น อย่างไรก็ตาม การก้าวออกจากห้องของอิเหนาก็คือการถอนออกมาจากสัญลักษณ์แทนความรักทั้งมวลที่บรรจุอยู่เต็มห้อง โดยอาจไม่รู้องค์ด้วยซ้ำว่ากำลังก้าวเข้าสู่อาณาเขตแห่งความรักอีกทีหนึ่ง

ฉากกลางคืนท่ามกลางความเย็นเยียบเงียบสงัดยังคงเป็นภาพแทนความเหงาได้ทุกยุคสมัย เลื่อมพรายของระลอกน้ำในสระ กลิ่นเกสรดอกบัวที่ลอยเลื่อนตามลม กลิ่นดอกไม้หอมในอุทยาน บัลลังก์ศิลา เงื่อมเขาเงาไพร เสียงผึ้ง เสียงหริตหรีงเรไร ปรากฏอยู่ในบรรยากาศที่ “จันทร์วันเพ็ญขึ้นเปล่งแสงกระจ่างแจ้งแจ่มว้างทั้งทรงกรด” ซึ่งดูเหมือนจะสว่าง แต่แท้จริงแล้วธรรมชาติทั้งหมดที่ปรากฏแก่สายตา ก็ยังคงสลัวเลือนและโศกหมองเช่นเดียวกับพระทัยของอิเหนา อาจกล่าวได้ว่าการก้าวผ่านอาณาเขตส่วนตัวออกมาสู่สถานที่อีกแห่งหนึ่งกลายเป็นการขยายวงวนของความทุกข์ร้อนทำให้ใหญ่กว้างขึ้นอีก เพราะทุกหนทุกแห่งล้วนบรรจุไว้แต่ความทรงจำแห่งความรักทั้งสิ้น

เหตุการณ์แห่งความโศกเศร้ายังคงดำเนินเรื่อยไปจนกระทั่งถึงตอนเช้า อรุณรุ่งเริ่มวันใหม่ ใน*นิราศอิเหนา* เป็นวันที่เริ่มต้นด้วยความเศร้าสร้อย

เที่ยวดูดาวเปล่าเปลี่ยวเสียวสะดุ้ง	จนจวนรุ่งรางรางสว่างไสว
ทวนน้ำค้างพร่างพรหมพรมไพร	ดวงดอกไม้บานแบ่งรับแสงทอง
หอมมณฑาสารภิดอกยี่หุบ	บ้างร่วงหล่นถูกอุระพระขนอง
ภูมรินทร์บิณว่อนมาร่อร้อง	อาบละอองเกสรขจรจาย

(สุนทรภู่, 2543: 224)

ภาพดอกไม้ร่วงหล่นมาสร้างความสะเทือนใจอย่างยิ่งและให้จินตภาพที่ขัดแย้งกับเวลาอย่างจริงใจจะย่ำว่าเข้าวันนั้นเป็นอุทัยไแสงที่ขมขื่นและหม่นเศร้า ส่วนการเดินทางหลังจากนั้นยังคงเป็นการคร่ำครวญถึงบุษบาภาพธรรมชาติระหว่างทางกลายเป็นวัสดุทางวรรณศิลป์ที่ถูกรังสรรค์ขึ้นเพื่อหล่อเลี้ยงการเติบโตของความทุกข์ ตัวอย่างเช่น

ดูเล็บนางนึกถึงนางเหมือนอย่างเล็บ	เคยชวนเจ็บริอยมืออยู่ที่แขน
เห็นนมนางกลางพนมมืกขมแทน	ละม้ายมั่นเหมือนเหมือนจะเขี่ยนยิ้ม
มะปรางผลดันอย่างพระปรางน้อง	น้ำเนตรคลอกลอคล้ายย้อยหยิมหยิม
ผืนอารมณ์ขมพลัดดับทับทิม	ขึ้นรอบบริมหว่าเขาลำเนาเนิน
.....	
ปลาเนื้ออ่อนอ่อนกายขึ้นว่ายเกลื่อน	ไม่อ่อนเหมือนเนื้อน้องประคองสงวน
ปลานวลจันทร์นั้นงามแต่นามนวล	ไม่งามชวนขึ้นเช่นระเด่นดวง
.....	
นกกระตัวคลัวเคลียตัวเมียป้อน	เหมือนขวัญอ่อนแอบประทับที่รับขวัญ
ป้อนสลาพาขึ้นทุกคืนวัน	มาจากกันกรรมเอยไม่เคยเป็น
เห็นนกเป่าคล้าคู่เข้าคู่ขึ้น	ถอนสะอื้นเหมือนไม่พอใจเห็น
เวลาสายัณฑ์ตะวันเย็น	นกยูงเล่นลมเพลินบนเนินเตียน
บ้างเยื้องอกทกทางก่อกางปีก	แฉกฉีกเลียลัดฉวัดเฉวียน
บ้างย่องย่องจ้องประจงบึงเวียน	ออกกลางเตียนตื่นชีวิตดุกริดกราย
คิดจะไปไ้บนไ้ด้อยลสมร	เมื่อทอดกรพ้อนรำระบำถวาย
โอ้อากัปกณ์ขุสุดเสียดาย	สะอื้นอายมยุราให้อาวรณ์

(สุนทรภู่, 2543: 226-227)

ลีลาวรรณศิลป์อันเกิดจากการนำชื่อพรรณไม้ ชื่อปลา ชื่อนก มาสอดประสานให้เข้ากับอารมณ์ โศกของตัวละครก็คือ การนำประสบการณ์ปัจจุบันมาเป็นเครื่องปลุกเร้าความทรงจำในอดีต คือความสัมพันธ์อันสามิภรรยา ความใกล้ชิดสนิทสนมด้วยความเสน่หา และความพลัดพราก โดยเฉพาะอย่างหลังเป็นประสบการณ์ที่ดำเนินสืบมาจนถึงปัจจุบันขณะคร่ำครวญรำพันนั้นและยังไม่ยุติลง (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2541: 45) การปลุกเร้าอดีตด้วยการเชื่อมโยงเสียงของคำแทนธรรมชาติกับคำแทนความทรงจำกลายเป็นขนบแห่งอารมณ์โศกที่ยอมรับกันดีว่าคือการอวดฝีมือที่มากกว่าเน้นสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้ผู้อ่านคล้อยตาม อย่างไรก็ตาม ขนบดังกล่าวก็ยืนยันผลสำเร็จประการหนึ่ง นั่นคือธรรมชาติได้กลายเป็นวัสดุถ่ายทอดอารมณ์ของมนุษย์อย่างแยบยล การที่อิเหนาพิณิจและนำธรรมชาติมาเชื่อมและยึดโยงกับความรู้สึกลึกลามบุษบาจึงดูสอดคล้องกันดีกับเนื้อความที่กล่าวมาในเบื้องต้นทั้งหมด เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่ผ่านผัสสะของอิเหนาล้วนแล้วแต่กระตุ้นเตือนความโหม่นสลดให้พบเพิ่มเป็นร้อยเท่าพันทวี

หากพิจารณาความผูกพันข้ามภพชาติ ดูเหมือนจะเป็นขนบวรรณศิลป์อีกประการหนึ่ง ที่ได้รับการกล่าวถึงบ่อยครั้ง บุญกรรมกลายเป็นข้ออ้างสำคัญ เป็นเหตุผลแห่งการจากพรากในปัจจุบัน ซึ่งมีในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ใน**นิราศอิเหนา** “กุศลทนต์หลัง” ถูกกำหนดขึ้น อาจเพื่อปลุกปลอบพระทัยอิเหนาให้สร้างทุกข์

เป็นกุศลทนต์หลังเราทั้งสอง

คงได้น้องคืนมาเรียงเคียงขนย

แม้กรรมทนต์น้อยจะล่อยเลย

มิได้เชยบุษบาพะวงอน

(สุนทรภู่, 2543: 228)

การกล่าวถึงบุญกรรมฉายความเชื่อพื้นฐานของคนไทยที่มักนำมาใช้ปลอบใจยามทุกข์โศก ไม่ว่าจะช่วยให้จริงหรือไม่ก็ตาม อย่างน้อยก็เป็นการอธิบายเหตุพื้นฐานว่าทุกอย่างที่เป็นอยู่ในวันนี้คือผลแห่งการกระทำในวันก่อนทั้งสิ้น

สิ่งที่น่าสนใจและสร้างอารมณ์สะท้อนใจใน**นิราศอิเหนา**อีกประการหนึ่งน่าจะได้แก่ภาพของตัวละครพี่น้อง คืออิเหนากับวียะดา นอกจากความระทมทุกข์ของอิเหนาที่เกิดจากการพลัดพรากคู่รักแล้ว การจากบ้านจากเมืองมาพร้อมกับน้องก็ดูเหมือนจะตอกย้ำความเศร้าให้เพิ่มขึ้นอีก ภาพของพี่ที่กล่อมน้องนอน ทำให้ผู้อ่านประจักษ์ว่าอิเหนาไม่เพียงมีทุกข์เรื่องบุษบาเท่านั้น แต่ยังเป็นห่วงขนิษฐาซึ่งยังเยาว์วัยอีกด้วย การรำพันในตอนท้ายเรื่อง**นิราศอิเหนา**จึงสะท้อนให้เห็นความสับสนในพระทัยของอิเหนาซึ่งมีทุกข์ซ้อนกันถึง 2 เรื่อง และเป็นทุกข์ที่ยากจะปลดปล่อย

ปริมปราศดีแห่งอารมณ์โศกดังที่กล่าวมาสื่อให้เห็นความสำคัญของ**นิราศอิเหนา**อย่างน้อย 2 ประการ ดังนี้

1. **นิราศอิเหนา**เป็น “สาร” แห่งความโศกสะท้อนใจของอิเหนาที่ส่งถึงผู้อ่าน เชิญชวนให้ผู้อ่านติดตามและเห็นแจ้งในความทุกข์ของผู้มีหัวใจไว้เพื่อรัก

2. **นิราศอิเหนา**เป็นความมองงามของวรรณคดีเรื่องอิเหนา เป็นบทขยายอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครโดยผ่านสายตาอันละเมียดละไมของผู้อ่านเช่นสุนทรภู่ ความมองงามดังกล่าวอาจเกิดขึ้นด้วยเหตุแห่งความจงรักภักดีสูงสุดที่สุนทรภู่มีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยมีหมายจะหมั้นพระราชนิพนธ์

การสร้างอารมณ์สะท้อนใจใน**นิราศอิเหนา**จึงเป็นมิติทางวรรณศิลป์ที่สื่อสะท้อนสามัญแห่งมนุษย์ออกมาได้อย่างแนบเนียน ลึกซึ้ง เต็มเปี่ยมไปด้วยลีลาทวิทั้งดงาม และคล้ายกับจะบอกผู้อ่านอยู่ในที่ด้วยว่าก่อนที่จะดำดิ่งไปในอารมณ์โศกของเจ้าชายผู้สูญเสียพระองค์นี้ เราควรต้องเข้าใจและซาบซึ้งในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอิเหนาเสียก่อน

“สารพัดตัดขาดประหลาดนัก แต่ตัดรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ”: โศกแห่งเสน่ห์หา
เป็นสากล

ใน**นิราศอิเหนา**มีกลอนอยู่บทหนึ่งที่คล้ายจะเป็นบทสรุปของมนุษย์กับความหลงใหลในรัก
ดังความว่า

จะหักอื่นขึ้นหักก็หักได้ หักอาลัยนี้ไม่หลุดสุดจะหัก
สารพัดตัดขาดประหลาดนัก แต่ตัดรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ

(สุนทรภู่, 2543: 231)

คำประพันธ์ข้างต้นสะท้อนสังขารแห่งพฤติกรรมมนุษย์ ความหลงใหลในความรักเป็น
ธรรมชาติวิสัยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และในฐานะปुरुषคนธรรมดา การตัดขาดจากความรักเป็นเรื่องยาก
สุนทรภู่ได้ทำให้ผู้อ่านประจักษ์ว่าถึงแม้อิเหนาจะเป็นตัวละครในวรรณคดี แต่ก็มีอารมณ์ความรู้สึก
อย่างมนุษย์ในโลกแห่งความเป็นจริง การดำรงตนเช่นเจ้าชายผู้ทรงศักดิ์อย่างอิเหนา ไม่ใช่เกณฑ์แบ่ง
ความรู้สึกรัก หรือยืนยันความสำเร็จเรื่องความรัก

หากพิจารณาผลงานของสุนทรภู่อย่างละเอียด จะพบว่าหลายครั้งสุนทรภู่ได้ตอกย้ำหนักแน่น
เสมอว่าความรักเป็นเรื่องของมนุษย์ทั่วไป ใครก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้น ในวรรณคดีสุนทรภู่ทำให้เรา
ยอมรับว่ามนุษย์ก็มีความรัก สุนทรภู่จึงเล็งเห็นและตระหนักแน่นอนว่าอารมณ์โศกแห่งความรัก
เป็นเรื่องของโลกและเป็นสัมผัสทางอารมณ์ที่ไม่มีข้อจำกัด

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่า**นิราศอิเหนา**เป็นตัวแทนของความรอบรู้เรื่องสามัญของโลกของ
สุนทรภู่ได้เป็นอย่างดี เป็นความจริงที่ว่า การไม่ปรากฏตัวตนของกวีกลายเป็นข้อเด่นของนิราศเรื่องนี้
แต่การไม่มีตัวกวีในผลงานเรื่องนี้เมื่อเทียบกับผลงานเรื่องอื่นก็มิใช่ให้เพิ่มเติมด้วยประการหนึ่งว่า
สุนทรภู่กำลังบอกผู้อ่าน**นิราศอิเหนา**อยู่ในที่ว่าการที่นิราศเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของอิเหนาโดยเฉพาะ
นั่นคือเป็นเรื่องราวของโลกแห่งความเป็นหลงใหลของมนุษย์ มีอิเหนาเป็นตัวแทนของมนุษย์ที่ปราศจาก
สติยั้งคิด กระทำตามอารมณ์ตน และในที่สุดก็ได้ทุกข์เพราะรักโดยมิพักต้องไขความเป็นไปในชีวิตของกวี
ณ เวลานั้นมาสนับสนุน มีความตอนหนึ่งในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาที่ว่า

แล้วว่าอนิจจาความรัก เพิ่งประจักษ์ดังสายน้ำไหล
มีแต่จะเหี่ยวเป็นเกลียวไป ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2528ข: 66)

ช่วยยืนยันว่าความรักเปรียบประดุจสายน้ำที่ตัดอย่างไรก็ไม่ขาด และมนุษย์เองก็พร้อมที่จะ
เลื่อนไหลไปตามสายน้ำแห่งความรัก ไม่ว่ามนุษย์ผู้นั้นจะเป็นใคร อยู่ที่ไหน และมีฐานะเช่นไร

สรุป

นิราศอิเหนาเป็นงานนิพนธ์ของสุนทรภู่ที่มีความสัมพันธ์กับบทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างชัดเจน นอกจากนี้ หากพิจารณาเนื้อหาโดยละเอียดจะพบว่ามียุทธวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจซึ่งเป็นขนบวรรณศิลป์หรือปรัมปราคติแห่งวรรณคดีปรากฏอยู่ อารมณ์สะท้อนใจดังกล่าวคืออารมณ์โศกซึ่งสะท้อนให้เห็นความทุกข์โศกอันมีเหตุมาจากความรักเป็นสำคัญ ลีลาการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างซาบซึ้งตรงใจทำให้เชื่อได้ว่าสุนทรภู่เป็นกวีผู้เข้าใจธรรมชาติของโลกและวิสัยของมนุษย์เป็นอย่างดี

การอ่าน**นิราศอิเหนา**จึงเป็นการอ่านโลกที่สื่อผ่านมโนทัศน์สุนทรภู่ ทำให้ผู้อ่านมีสติเล็งเห็นและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก พินิจทุกแง่มุมของความรักด้วยสายตาของนักสังเกตการณ์คัดกรองแต่สิ่งดีเพื่อนำมาบำรุงใจให้เป็นและอยู่อย่างมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

- จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา. 2546. **วรรณคดีการแสดง**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. 2548. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต และ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. 2542. **สร้อยผกาวาจากวี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. 2541. **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- อนันต์ เวศร์ภักดา. 2543. **ทะเลปัญญา**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- บัวงาม อรรถพันธุ์. 2517. "วิเคราะห์บทละครคำเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเฉพาะสภาพชีวิตความเป็นไปที่ปรากฏในเรื่อง." *ปริญญานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยการศึกษา*.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. 2528ก. **อิเหนา เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- , 2528ข. **อิเหนา เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- สุนทรภู่. 2543. **นิราศสุนทรภู่**. กรุงเทพฯ: ธารปัญญา.